

УРУҒЛИК ДОН СИФАТИГА ДОННИНГ НАМЛИГИГА АСОСЛАНГАН МУДДАТДАГИ ЎРИМЛАРНИНГ ТАЪСИРИ

Ишанкулова Гавхар Норкуловна

қ.х.ф.ф.д (PhD), доцент

Қарши давлат техника университети

Аннотация. Мақолада турли минтақаларда етиштирилган ва турли муддатларда ўрилган кузги бошоқли дон экинларининг лаборатория шароитидаги унвчанлигини аниқлаш асосида уруғлик дон сифати ҳақидаги тадқиқот натижалари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: уруғ, унвчанлик, сифат, мум пишиши, тўлиқ пишиши.

Аннотация. В статье представлены результаты исследования качества семенного материала на основе определения всхожести озимых зерновых культур, выращенных в разных регионах и убранных в разные сроки в лабораторных условиях.

Ключевые слова: семя, всхожесть, качество, восковая спелость, полная спелость.

Abstract. The article presents the results of a study on the quality of seed grain based on the determination of the germination of winter cereal crops grown in different regions and harvested at different times in laboratory conditions.

Keywords: seed, germination, quality, wax ripening, full ripening.

Кириш. Мамлакатимизда охириги йилларда турли тупроқ-иклим шароитларида кузги юмшоқ буғдой навларининг ҳосилдорлиги ва технологик сифат кўрсаткичларини ошириш боросида изчил ислохотлар амалга оширилмоқда. “Республикамизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси доирасида «...ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, ер ва сув муносабатларини такомиллаштириш, қулай агробизнес муҳитини ва юқори қўшилган қиймат занжирини яратиш, кооперация муносабатларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, соҳага бозор механизмларини, ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, шунингдек, илм-фан ютуқларидан самарали фойдаланиш” да буғдой навларининг ҳосилдорлигини ошириш ва сақлаб қолиш, сифат кўрсаткичларини яхшилашга доир агротадбирларини ишлаб чиқиш борасидаги тадқиқотлар муҳим ҳисобланади.

Уруғнинг униб чиқиши - бу уруғларнинг маълум бир униб чиқиш шароитида маълум вақт оралиғида нормал ниҳол ҳосил қилиш қобилиятидир[1]. У фоиз билан ўлчанади (кўтарилган уруғларнинг екилган уруғларнинг умумий сонига нисбати сифатида). Одатда уруғ унвчанлиги икки ҳил шароитда аниқланади: лаборатория шароитида униб чиқиши лаборатория шароитида аниқланади ва уруғлик паспортида кўрсатилади; дала униб чиқиши тўғридан-тўғри даладаги куртаклар сони билан белгиланади, деярли барча ҳолларда у лабораториядан паст бўлади. Айнан 100% ниҳолнинг аниқланиши усулни соддалаштиради. Агар, уруғларнинг 5-10% олдиндан униб чиқмаса, математик жиҳатдан аниқ ҳисобланади.

А.Г. Матвеева таъкидлашича мум пишиб етишининг бошлаши босқичида йиғилган кузги буғдой уруғлари биринчи 3 кун ичида майдаланганидан кейин 85% униб чиқиш қобилиятига эга, ва тўлиқ пишиш даврида эса 93%. Шунинг учун, янги ҳосилнинг юқори сифатли уруғини олиш учун уларни тўлиқ пишиб етиш босқичида йиғиб олиш керак. Ўрим-йиғимдан сўнг, уруғларни қуритишдан олдин яхшилаб саралаш керак. Намликка қараб 5-7 соат қуритиш мақсадга мувофиқ. Н.В. Сашнина таъкидлашича, баҳорги буғдой уруғларининг дала унвчанлиги ҳосил йиғиш муддати ва 1000 донга уруғнинг

массасига боғлиқ. Амур селекциясининг буғдой навларида 1000 донга дон массаси 28,8 - 29,0 г бўлган энг тўлиқ уруғлар, уруғлантирилгандан 22-34 кун ўтгач ҳосил бўлган. Муваффақиятли униб чиқиш шароитида ўрганилаётган навларда дала унвчанлигини белгилловчи омил 1000 донга уруғнинг массаси ҳисобланиб, 1000 та уруғнинг массаси юқорилиги таъсирида, уруғларнинг максимал дала унвчанлиги 68,7 - 71,2% га етади [2; С. 16-18].

Материаллар ва услублар. Ҳар бир вариант жойлашган пайкалча майдони 90 м² (эгат узунлиги 25,0 м, эни 3,6 м), шундан ҳисобга олинган 60 м². Вариантлар сони 60 та, тажриба 3 қайтариқда, вариантлар 3 ярусда жойлаштирилиб, илмий-тадқиқотлар “Қишлоқ хўжалик экинларини нав синаш инспекцияси” [М, 1970], “Қашқадарё вилоятида кузги юмшоқ бошоқли ғалла экинларидан юқори ҳосил етиштириш бўйича тавсиялар” [Қарши, 1995], “Дала тажрибаларини ўтказиш услублари” [Тошкент, ЎзПТИ, 2007] тавсиялари ва услубий қўлланмалари бўйича ўтказилди.

Натижалар ва мунозара. Тадқиқотларимизда турли минтақаларда етиштирилган ва турли муддатларда ўрилган кузги бошоқли дон экинларининг лаборатория шароитидаги унвчанлигини аниқлаш асосида уруғлик дон сифати аниқланган. Маълумки, кузги бошоқли дон экинларининг донлари йиғиб олингандан кейинги физиологик етилиш даври ҳам турлича бўлган. Шу сабабли навларнинг лаборатория шароитидаги унвчанлиги ва униш энергияси тўла физиологик даврни ўтагандан кейин тадқиқот ишлари амалга оширилди.

Ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, кузги юмшоқ буғдой навларининг лаборатория шароитидаги унвчанлигига доннинг намлигини ҳисобга олган ҳолда ўриш ўз таъсирини кўрсатади. Ўрганилган навларнинг 1-муддатдаги ўримда (дон намлиги 20-22%) тоғ олди ҳудудларида Яксарт навида унвчанлик 80 %, чўл олди ҳудудида 76 % ни, чўл ҳудудида 70 % ни ташкил этди. Краснодарская-99 навида тоғ олди ҳудудида 1-муддатдаги ўримда 82 % ни ташкил этиб, чўл ҳудудида келиб, унвчанлик 70 % га тушиб қолган. Демак, шуни таъкидлаш мумкинки, навларнинг тўлиқ пишиб етилмаслиги дон муртагининг тўлиқ шаклланмаслигига ва физиологик етилиш даврини тўлиқ ўтмаган ҳолатда дон унвчан бўлмайди.

Дон унувчанлигига ўрим муддатларининг ва етиштириш ҳудудининг таъсири

Дон намлигига асосланган ўрим муддатлари	Нав номи	Унувчанлик, %		
		Чўл ҳудуди	Чўл олди ҳудуди	Тоғ олди ҳудуди
1-муддатдаги ўрим, доннинг намлиги 20-22%	Яксарт	80	76	70
	Краснодарская-99	82	74	68
	Селянка	85	81	70
	Ғозғон	84	82	78
	Туркистон	79	74	70
2-муддатдаги ўрим, доннинг намлиги 14-16%	Яксарт	98	98	98
	Краснодарская-99	98	98	97
	Селянка	97	98	97
	Ғозғон	98	99	99
	Туркистон	99	98	99
3-муддатдаги ўрим, доннинг намлиги 10-12%	Яксарт	96	95	95
	Краснодарская-99	95	95	93
	Селянка	95	94	93
	Ғозғон	96	95	94
	Туркистон	96	96	94
4-муддатдаги ўрим, доннинг намлиги 8-9%	Яксарт	89	87	87
	Краснодарская-99	89	87	87
	Селянка	91	88	88
	Ғозғон	91	89	90
	Туркистон	91	89	88

Тадқиқот натижаларига кўра доннинг намлиги 20-22% бўлган биринчи муддатдаги ўримда чўл ҳудудида Яксарт навида унувчанлик 80%, Краснодарская-99 навида 82%, Селянка навида 85%, Ғозғон навида 84%, Туркистон навида 79% бўлган. Чўл олди ҳудудларида ушбу кўрсаткич нисбатан пастроқ бўлиб, Яксарт навида 1-муддатдаги ўримда (дон намлиги 14-16%) 76%, Краснодарская-99 навида 74%, Селянка навида 81%, Ғозғон навида 82%, Туркистон навида 74% натижаларга эга бўлган.

Тоғ олди ҳудудда биринчи муддатдаги ўримда навларда 68-78% оралиғида унувчанлик кузатилиб, 20-22% намликда ўриб-йиғиб олинган буғдойнинг унувчанлиги базис кўрсаткичдан пастдалигини кўрсатган. Бундай унувчанлик фози уруғ синфининг тушишига олиб келади ва бу ўз навбатида иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларининг ва рентабеллик даражасининг пасайишига сабаб бўлади.

Тадқиқотларимиз давомида ўрганилган навларнинг дон намлиги 14-16% бўлган 2-муддатдаги ўримда йиғиб олинган ҳосилдан доннинг унувчанлиги аниқланганда аниқланганда тоғ олди ҳудудларда унувчанлик қобилияти 97-99% ни, чўл олди ҳудудларда 98-99% ни ва чўл ҳудудларида 97-99% кўрсаткичга эга бўлган (1-жадвал).

Учала ҳудудда ҳам энг юқори унувчанлик бериши, доннинг оптимал 14-16% намликда йиғиб олиниши уруғлик сифат кўрсаткичларининг пасайиши каби салбий ҳолатларнинг келиб чиқишини йўқотади. Доннинг таркибидаги намлик 10-12% бўлган 3-муддатдаги ўримдан олинган намуда унувчанлик қобилияти ҳар учула тупроқ-иқлим минтақасида 90-95% атрофида бўлиб, бу иккинчи ўримга нисбатан 4-5% уруғнинг нобуд бўлишига олиб келган. Ўрганилган навларнинг 4-муддатдаги ўримда (8-9% намлик) тоғ олди ҳудудида 89-91%, ёки иккинчи муддатдаги ўримга нисбатан 8-9% кам, чўл олди ҳудудида 87-89%, ёки иккинчи муддатдаги ўримга нисбатан 10% кам ва чўл ҳудудида 87-90%, иккинчи муддатдаги ўримга нисбатан 9-10% кам бўлиши аниқланган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳосилнинг ўз вақтида доннинг 14-16% намликда оптимал муддатда йиштириб олиш дон унувчанлигига узвий равишда боғлиқ. Учала ҳудудда ҳам энг юқори унувчанлик бериши, доннинг оптимал 14-16% намликда йиғиб олиниши уруғлик сифат кўрсаткичларининг пасайиши каби салбий ҳолатларнинг келиб чиқишини йўқотади. Уруғларнинг унувчанлиги юқори бўлишини таъминлашда оптимал муддатда – навнинг тўлиқ пишиб етилган даврида ўриб-йиғиб олиниш тавсия этилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Азимова, М. Э., & Жананов, Б. Х. (2020). Влияние сроков и норм посева на качество зерна озимых мягких сортов пшеницы. Academy, (12), 26-28.
2. Norkulovna, I. G. The Influence of Early Duration and Climate on the Mass of 1000 Grain. European Journal of Agricultural and Rural Education, 4(12), 1-3.
3. Ишмухамедова, Р. Ч., Убайдуллаева, Д. И., & Ирнарзорова, Н. И. (2011). Влияние удобрений на качество зерна пшеницы. Агрохимический вестник, (1), 40.
4. Norkulovna, I. G. Changes in the Nature of the Grain Under the Influence of the Harvesting Period Based on Soilclimatic Conditions and Moisture Content of the Grain. European Journal of Agricultural and Rural Education, 4(1), 6-7.